

УДК 81.42

ДИСКУРС – ФУНКЦІЙНА ОДИНИЦЯ ВЕРБАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ

Ірина Кучеренко,

доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри практичного мовознавства,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
вул. Садова, 32, м. Умань, Черкаська обл., Україна, 20300,
kucherenkoia@ukr.net

Лідія Мамчур,

доктор педагогічних наук,
професор кафедри практичного мовознавства,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
вул. Садова, 32, м. Умань, Черкаська обл., Україна, 20300,
mamchur_1@ukr.net

Євген Мамчур,

кандидат педагогічних наук
старший викладач кафедри іноземних мов,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
вул. Садова, 32, м. Умань, Черкаська обл., Україна, 20300,
e.mamchur@udpu.edu.ua

У статті проаналізовано основні категорії мовної комунікації (дискурс, комунікативний акт, мовленнєвий жанр) з позиції співвідношення між ними. Доведено, що ці важливі структурні одиниці реалізації думки в усному чи писемному мовленні перебувають у ієрархічній взаємодії. Із застосуванням методів пояснювального аналітичного опису, критичного аналізу, узагальнювального синтезу, систематизації і типологізації на матеріалі наукових розвідок і висновків вітчизняних та зарубіжних лінгвістів виявлено, що дискурс як живий процес спілкування, його звукова та графічна реалізація є найзагальнішою категорією міжособистісної інтеракції. Розглянуто відмінності між текстом та дискурсом як видами комунікативної діяльності. Встановлено, що дискурс містить як лінгвістичні компоненти, так і екстралінгвістичні, на відміну від тексту, що включає тільки мовні та мовленнєві елементи. Встановлено основні типи дискурсів. Робиться висновок про те, що перспективи дослідження буде зосереджено на визначенні класифікації дискурсів та вивчення взаємодії мовних одиниць у дискурсі.

Ключові слова: мовна особистість, мовна комунікація, комунікативна компетентність, дискурс, текст.

A DISCOURSE IS FUNCTIONAL UNIT OF VERBAL COMMUNICATION

I. Kucherenko

doctor of pedagogical sciences, associate professor, professor of the Practical Linguistics Department,

*Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University,
st. Sadova, 2, Uman, Ukraine 20300,*

kucherenkoia@ukr.net

L. Mamchur,

doctor of pedagogical sciences, professor Practical linguistics department,

*Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University,
st. Sadova, 2, Uman, Ukraine 20300,*

mamchur_1@ukr.net

Y. Mamchur

candidate of pedagogical sciences, senior lecturer of the Foreign Languages Department
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University,
st. Sadova, 2, Uman, Ukraine 20300,
e.mamchur@udpu.edu.ua

The article analyzes the main categories of linguistic communication (discourse, communicative act, speech genre) from the point of view of the relation between them. It is proved that these important structural units of the implementation of thought in oral or written speech are in a hierarchical interaction. Using the methods of explanatory analytical description, critical analysis, general synthesis, systematization and typology on the material of scientific researches and conclusions of domestic and foreign linguists, it was discovered that discourse as a living process of communication, its sound and graphical realization is the most general category of interpersonal interaction. Differences between text and discourse as types of communicative activity are considered. It has been established that discourse contains both linguistic components and extra-linguistic, as opposed to text, which includes only linguistic and linguistic elements. The basic types of discourses are established. It is concluded that the research prospects will focus on the definition of the classification of discourses and the study of the interaction of linguistic units in the discourse.

Key words: linguistic personality, linguistic communication, communicative competence, discourse, text.

Вступ

Процес спілкування відбувається у певних фізичних умовах конкретного часу і простору, в межах яких людська мова, взаємодіючи зі значною кількістю немовних чинників (невербальних, соціальних, психологічних, ситуативних, національних та ін.), виявляє себе як особливий мовний код, якому властива специфічна організація. Комунікація є особливим модусом існування живої природної людської мови з властивими тільки їй категоріальною організацією засобів мовного коду. Найважливішими категоріями комунікації є мовленнєвий акт, дискурс, мовленнєвий жанр. Нині вчені все частіше мовленнєвим висловлюванням називають не тільки окремі речення, комунікативні акти, а і дискурс, що вимагає взаємодії комуніканта (адресанта, мовця) і комуніката (адресата, читача або слухача).

Мета і завдання

Мета і завдання статті полягають в тому, щоб проаналізувати основні категорії мовної комунікації з позиції співвідношення між ними; охарактеризувати дискурс як складне комунікативне явище, найзагальнішу категорію міжособистісної інтеграції, його звукову та графічну реалізацію; розглянути відмінності між текстом та дискурсом; визначити основні типи дискурсів.

Методи і матеріали дослідження

З метою реалізації поставлених завдань було використано такі методи дослідження: пояснювальний аналітичний опис, критичний аналіз, узагальнювальний синтез, систематизація і типологізація. Теоретико-методологічними матеріалами статті стали дослідження і концепції вітчизняних та зарубіжних мовознавців в аспекті комунікативної лінгвістики, вчення про мову як засіб спілкування і пізнання, взаємозв'язок

мовних явищ; роль і значення мовних, мовленнєвих та позамовних одиниць у спілкуванні.

Виклад основного матеріалу

До основних категорій комунікації, її мовного складника – мовного коду лінгвісти (Ф. Бацевич, М. Кочерган, Дж. Остін, О. Селіванова та ін.) відносять текст, дискурс, комунікативний акт, мовленнєвий жанр. Означені терміни використовують для позначення основних структурних одиниць реалізації думки в усному чи писемному мовленні, перебувають у ієрархічній взаємодії (Рис. 1).

<i>Дискурс</i> –	текст, реалізований у конкретній мовленнєвій ситуації
↑ <i>Мовленнєвий жанр</i> –	спосіб організації та побудови мовлення в конкретній ситуації спілкування
↑ <i>Мовленнєвий акт</i> –	цілеспрямована мовленнєва дія в межах прагматичної ситуації

Рис. 1. Співвідношення мовних одиниць в комунікації

Проблема дискурсу, його змісту та структури є об'єктом наукових інтересів, обговорень та досліджень лінгвістів, психологів, соціологів, лінгводидактів (Н. Арутюнова, Ф. Бацевич, Е. Бенвеніст, Ю. Горідько, Т. Дейк, В. Зегінцев, Л. Златів, М. Казанджієва, А. Кібрик, В. Красних, О. Кубрякова, К. Кусько, М. Макаров, К. Сєдов, О. Селіванова, К. Серажим, М. Пентилюк, Т. Симоненко та ін.).

З урахуванням сучасних досягнень комунікативної лінгвістики зазначимо, що текст є формальною одиницею мовлення, а функційною одиницею вербального спілкування є дискурс, тобто текст – це частина дискурсу в умовах мовної комунікації. Термін «дискурс» вперше у 1952 р. ввів американський лінгвіст Зелліг Харріс (1909–1992).

Дискурс (від франц. *discourse* – розмова, < лат. *discursus* – розмірковування) – це найвища структурна одиниця мовленнєвої комунікації, складне поєднання вербального і невербального. Лінгвістичні дослідження терміна «дискурс» різноманітні, у них простежуються спроби уточнення й розвинення традиційних понять мовлення, тексту та діалогу. Дискурс постає як щось конкретне, індивідуальне, більш мовленнєве, ніж саме мовлення, і водночас більш абстрактне, загальне, мовне, яке піддається вивченню за допомогою традиційних мовознавчих методів.

У наукових розвідках існують різні інтерпретації розуміння дискурсу.

Е. Бенвеніст трактує концепт «дискурс» як «будь-яке висловлювання, що передбачає мовця і слухача й намір першого певним чином впливати на другого, мовлення, що привласнюється мовцем [3, с. 276]».

За висновками Н. Арутюнової, дискурс – це «мовлення, занурене в життя, всякий акт використання мови [1]». Справді, дискурс не можна розглядати поза комунікативною ситуацією, у якій він здійснюється. Дискурсивний текст містить «життєвий текст» у його діяльнісному сенсі

на тлі тих подій, що в ньому розвиваються, або мовлення, розраховане на соціальний вплив.

За Ю. Сорокіним, дискурс – це вияв мови як соціально-психічної системи у вигляді емпіричного знака – тексту (тобто реалізація тексту в «живому мовленні») й водночас об'єкт досліджень, спрямованих на створення теорії застосування (використання) мови [8]. Учений справедливо вважає, що в реальному мовленнєвому спілкуванні носії мови використовують дискурси, а не тексти. Ми погоджуємося із висловленою думкою, адже дискурс – це живий текст, його звукова або графічна реалізація, що втілює думку мовця у конкретній ситуації спілкування.

Т. Дейк тлумачить дискурс як «складне комунікативне явище, що включає, крім тексту, ще й позамовні, екстралінгвістичні фактори (намір і цілі комуніканта, знання про світ тощо), необхідні для розуміння тексту» [5, с. 24]. Дискурс відображає складники комунікації, обставини, в яких і для яких він створений, а саме: комунікативні наміри, взаємостосунки комунікантів, соціальні умови спілкування, жанрові та стилістичні особливості висловлювання тощо.

Сучасне розуміння дискурсу О. Сиротініна представляє так: дискурс – це «зв'язний «живий» текст сукупно з прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими чинниками; текст, узятий в аспекті тих подій, які в ньому відображені; це мовлення, що розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмів їхньої свідомості; це замкнута цілісна комунікативна ситуація; це певний зразок мовленнєвої поведінки, що проходить в конкретній соціальній сфері [7]. З позиції функційної природи мови дискурс – це будь-яке використання мови у всіх її різновидах. Визначення дискурсу слід розглядати у взаємодії форми і функцій, тому дискурс – це усне або писемне висловлювання.

Лінгвіст Ф. Бацевич стверджує, що «дискурс – тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, тривалий у часі процес, утілений у певній (іноді значній) кількості повідомлень; мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, друковану, паралінгвальну тощо), відбувається у межах одного чи кількох каналів комунікації, регулюється стратегіями і тактиками учасників спілкування і являє собою складний синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом «форм життя», залежних від тематики спілкування. Дискурс має своїм результатом формування різноманітних текстів і мовленнєвих жанрів [2, с. 42]». Дискурс як складне поєднання мовного і позамовного є центральним у соціальному вербальному бутті людини, відображає обставини, в яких існує: мету і наміри комуніканта та комуніката, умови мовленнєвої ситуації, соціальні, історичні, національні, релігійні чинники; асоціації із набутим життєвим досвідом тощо.

Таким чином переконуємося, що дискурс як складне комунікативне явище стосується спілкування як мовленнєвого процесу; як певне висловлювання, що передбачає мовця та слухача й намір першого певним чином впливати на другого. Дискурс не можна розглядати поза комунікативною ситуацією, у якій він здійснюється. Дискурс містить «життєвий текст» у його діяльнісному сенсі на тлі тих подій, що в ньому розвиваються, або мовлення, розраховане на соціальний вплив. Дискурс відображає складники комунікації, обставини, в яких і для яких він створений, а саме: комунікативні наміри, взаємостосунки комунікантів, соціальні умови спілкування, жанрові та стилістичні особливості висловлювання тощо. Дискурс – це складне поєднання мовного (вербального) і позамовного (невербального); «живий процес спілкування», «живий текст», його звукова або графічна реалізація, що втілює думку мовця у конкретній ситуації спілкування; найзагальніша категорія міжособистісної інтеракції – тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну) і відбувається у певних межах каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками комунікантів.

Отже, дискурс – це складне комунікативне явище, що стосується спілкування як мовленнєвого процесу; певне висловлювання, що містить вербальні та невербальні одиниці і передбачає мовця та співрозмовна (співрозмовників) й намір комуніката певним чином впливати на інших.

Дослідження у галузі лінгвістики показують, що існує суттєва відмінність між текстом і дискурсом на основі таких критеріїв, як функційність – структурність, процес – продукт, динамічність – статичність, актуальність – віртуальність [6, с. 88]. Означені відмінності сприяють більш повному розумінню природи і специфіки тексту та дискурсу як видів комунікативної діяльності, зокрема для розмежування цих понять.

Відмінності між текстом і дискурсом

Текст	Дискурс
Ніби «застиглий, закам'янілий»	«Живий процес спілкування»
Не виявляються невербальні засоби	Виявляються невербальні засоби
Одиниця лінгвістичного аналізу. «Відповідник речення»	Одиниця комунікативного аналізу. «Відповідник висловлювання». Висловлювання об'єднує саме речення і соціальний контекст його використання.
Одиниця лінгвальна	Одиниця соціолінгвальна, інтерактивна і трансактивна
Застосовують до давніх текстів, зв'язки яких із життям безпосередньо не відтворюються	Не застосовують до давніх текстів, зв'язки яких із життям не відтворюються безпосередньо

Дискурс містить як лінгвістичні компоненти, так і екстралінгвістичні, на відміну від тексту, що включає тільки мовні та мовленнєві елементи.

Складники тексту і дискурсу

Текст	Дискурс
❖ предикативна одиниця	❖ мовленнєва дія/ мовленнєвий акт
❖ висловлювання	❖ комунікативний хід
❖ діалогічна єдність (мікротекст)	❖ інтеракція
❖ абзац	❖ трансакція
❖ макротекст	❖ макродіалог (мовленнєва подія)

Комуникант чи комунікат у процесі вербальної комунікації одночасно створює певний тип дискурсу (процес) і будує текст (його результат). Таким чином, дискурс («зупинний, вичерпаний») перетворюється на текст як структуру з певними характеристиками. Разом з тим, потрапляючи до співрозмовника, текст наповнюється особистісними інтенціями і смислами цього комуніката і стає джерелом творення нових дискурсів.

У науковій літературі представлено різнотипні класифікації дискурсів: на основі типології зв'язків між комунікатом і комуникантом, за спрямованістю на процес або результат спілкування; за емоційно-експресивністю; за мірою офіційності, серйозності, ієрархічності стосунків тощо. Використавши здобутки дослідників, ми виділяємо основні типи дискурсів: на основі каналів комунікації – усний, писемний (друкований, писаний, мальований), комбінований); зоровий, слуховий, комбінований; теледискурс, радіодискурс, відеодискурс, інтернетдискурс тощо; на основі міжособистісних стосунків – зовнішній (спілкування з людьми чи тваринами), внутрішній (спілкування з внутрішнім «Я»).

Висновок

Найвищою структурною одиницею мовної комунікації є дискурс. У реальному мовленнєвому спілкуванні носії мови використовують дискурси, а не тексти. Результатом дискурсу є різноманітні мовленнєві жанри. Дискурс є сукупністю мовленнєво-мисленнєвих дій комуникантів, пов'язаних з пізнанням, осмисленням та презентацією навколишнього світу мовцем і розуміння співрозмовником мовної картини світу мовця. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у визначенні класифікації дискурсів та вивченні взаємодії мовних одиниць у дискурсі.

Література

1. Арутюнова, Н.Д. Дискурс / Н.Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия – 1990. – С. 136–137.
2. Бацевич, Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф.С. Бацевич. – К.: Довіра, 2007. – 205 с.
3. Бенвенист, Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – Москва, 1974. – 448 с.
4. Гаспаров, Б.М. Язык, память, образ: лингвистика языкового существования / Б.М. Гаспаров. – М.: Нов. лит. обозрение, 1996. – 352 с.

5. Дейк, Т.А. Язык. Познание. Коммуникация. [сб. работ]. – М. Прогресс, 1989. – 310 с.
6. Макаров, М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
7. Сиротинина, О.Б. Некоторые размышления по поводу терминов «речевой жанр» и «риторический жанр» / О.Б. Сиротинина // Жанры речи. – Саратов, 1999. – Вып. 2. – 237 с.
8. Сорокин, Ю. А. Психолингвистические аспекты изучения текста / Ю.А. Сорокин. – М., 1985. – 217с.

References

1. Arutjunova, N.D. Diskurs / N.D. Arutjunova // Lingvisticheskij jenciklopedicheskij slovar'. – М.: Sov. jenciklopedija – 1990. – S. 136–137.
2. Bacevich, F.S. Slovník terminiv mizhkul'turnoj komunikacii / F.S. Bacevich. – К.: Dovira, 2007. – 205 s.
3. Benvenist, Je. Obshhaja lingvistika / Je. Benvenist. – Moskva, 1974. – 448 s.
4. Gasparov, B.M. Jazyk, pamjat', obraz : lingvistika jazykovogo sushhestvovanija / B.M. Gasparov. – М. : Nov. lit. obozrenie, 1996. – 352 s.
5. Dejk, T.A. Jazyk. Poznanie. Kommunikacija. [sb. rabot]. – М. Progress, 1989. – 310 s.
6. Makarov, M.L. Osnovy teorii diskursa / M.L. Makarov. – М. : ITDGGK «Gnozis», 2003. – 280 s.
7. Sirotinina, O.B. Nekotorye razmyshlenija po povodu terminov «rechevoj zhanr» i «ritoricheskij zhanr» / O.B. Sirotinina // Zhanry rechi. – Saratov, 1999. – Vyp. 2. – 237 s.
8. Sorokin, Ju. A. Psiholingvisticheskie aspekty izuchenija teksta / Ju.A. Sorokin. – М., 1985. – 217s.